

Egdūnas Račius*

*Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas
Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija*

Demokratijos nuvertėjimas: Afganistano ir Irako atvejai

Demokratizacijos pastangos Vidurio Rytuose yra banguotos, kai trumpalaikę, į demokratizaciją vedančių, reformų bangą keičia reformas paralyžiuojančio ar net naikinančio „atoslūgio“ periodas. Siekdama atgaivinti, sustiprinti ir paspartinti stringančią demokratizaciją Vidurio Rytuose Busho vadovaujama JAV administracija praktiškai vienašališkai ėmėsi iki tol neregėtų, aktyvių, tiesioginių, plataus masto veiksmų regione. Pradėjusios okupacijas Afganistane ir Irake prezidento Busho vadovaujamos JAV buvo priverstos kartu vadovauti ir dviems didžiulėms „valstybingumo kūrimo“ operacijoms. Abiem atvejais JAV pasirinko įsivaizduotą greitesnį kelią – per institucinei demokratijai būtinų centrinių valstybės valdymo struktūrų sukūrimą. Didžiausias demokratizacijos Vidurio Rytuose paradoksas yra toks, kad, JAV pradėjus aktyviai diegti demokratiją regione (per išorinę demokratizaciją, kai kada dar vadinamą „demokratizacija per prievartą“), demokratijos paklausa (ir vidinės demokratizacijos perspektyvos) jame mažėja, o JAV dirbtinai sukurta institucinė demokratija bandomuosiuose projektuose Afganistane ir Irake pasinaudojo nebūtinai demokratiškai nusiteikusios jėgos.

1. Vidinės demokratizacijos pastangos Vidurio Rytuose

Nėra vieningo sutarimo, kokias valstybes apima Vidurio Rytai, bet daugelis pasaulio akademikų linkę sutarti, jog Vidurio Rytų regioną plačiąja prasme sudaro 19 „Arabų valstybių lygai“ priklausančių šalių narių nuo Maroko šiaurės vakariniame Afrikos kampe iki Omano pietrytiniame Arabijos pusiasalio gale (neįtraukiant likusių trijų organizacijos narių – Komorų, Somalio bei Mauritanijos), nearabiški, bet musulmoniški, Turkija ir Iranas bei nearabiškas ir nemusulmoniškas Izraelis¹. Vidurio Rytų regioną sąlyginai galima suskirstyti į Maghrib (arabiškoji šiaurės Afrika), Artimuosius Rytus (pietvakarinis Azijos kampas, įskaitant Turkiją), Arabijos pusiasalio ir šiaurinės Persijos įlankos subregionus. JAV administracija paskutiniaisiais metais

* *Dr. Egdūnas Račius* – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto ir Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros docentas. Adresas: Vokiečių 10, 01130 Vilnius, tel. 852514145, el. paštas – egdunas.racius@cr.vu.lt.

¹ Apie istorinę Vidurio Rytų „aprėpties“ evoliuciją žr. Davison R. H., „Where is the Middle East?“, *Foreign Affairs* 38, 1960, p. 665–675.

regionui, tiksliau „išrastiems“ „Platesniesiems Vidurio Rytams“ (PVR), priskiria ir Afganistaną. Ir nors tik techniškai (pagal geografiją, istoriją, kultūrą) Afganistanas nepriskirtinas Vidurio Rytams, šiame straipsnyje Afganistanas matomas kaip praplėstos regiono apimties dalis.

Arabiškose regiono šalyse gyvena apie 300 milijonų gyventojų (daugiausia žmonių gyvena Egipte, 75 milijonai), Turkijoje ir Irane gyvena po maždaug 74 ir 72 milijonus atitinkamai, Izraelyje gyvena 6 milijonai. Afganistane gyvena apie 29 milijonus žmonių. Ir nors spėjama, kad gyventojų skaičius ateityje regione nebeaugs taip sparčiai kaip iki šiol, manoma, kad iki 2050 jis padvigubės, o kai kuriose valstybėse (Saudo Arabijoje bei Jemene) net patrigubės. Egipte bei Irane gyventojų skaičius iki 2050 turėtų perkopti po 100 milijonų².

Demokratizacijos pastangos Vidurio Rytuose, kurios regione apskritai yra nesenas reiškinys, yra banguotos, kai trumpalaikę, į demokratizaciją vedančių, reformų bangą keičia reformas paralyžiuojančio ar net naikinančio „atoslūgio“ periodas.

Praktiškai visi (išskyrus, žinoma, su išlygomis Izraelį ir Turkiją) Vidurio Rytų valstybių režimai iki devintojo XX amžiaus dešimtmečio buvo nereprezentatyvūs ir nedemokratiški. Pasibaigus Šaltajam karui, žlugus TSRS, o su ja ir binarinei pasaulio sistemai, dėl išorės (visų pirma JAV, bet ir Europos šalių) bei vidaus spaudimo regiono šalių vadovai buvo priversti arba ryžosi tam tikroms politinėms bei visuomeninėms reformoms (sąlyginai pavadintinomis pirmąja demokratizacijos „banga“). Taip, pavyzdžiui, Arabijos pusiasalio monarchijose buvo priimtos iki tol ten neegzistavusios konstitucijos, atnaujinta parlamentų veikla (Kuveite, Bachreine) arba pirmą kartą suburtos patariamiosios tarybos (Saudo Arabija, Omanas). Kitose arabų šalyse įvesta daugiapartinė sistema (Jemenas, Alžyras, Tunisas, vėliau ir Jordanija). Be šių, žinomiausių, buvo paskelbtos teisinės bazės (pavyzdžiui, civilinio kodekso), švietimo sistemos, socialinės apsaugos reformos, turėjusios atitikti žmogaus teisių reikalavimus. Kai kuriose šalyse buvo labai liberalizuota ekonomika.

Deja, paskutiniajam dešimtmečiui dar nė neįpusėjęs, reformų judėjimas ne tik kad nesąlygojo tikėtojo virsmo, kiek nors primenančio tuo pat metu vykusį Centrinėje ir Rytų Europoje, bet dar sparčiai blėso. Praktiškai visose arabų valstybėse senieji valdantys režimai (patys visuomet į liberalias reformas žiūrėję mažų mažiausia įtariai, bet dar dažniau priešiški) vėl pradėjo užgniaužti į demokratizaciją vedusių reformų iniciatyvas, tiek kylančias iš valstybės, tiek juo labiau iš nevyriausybinų pilietinės visuomenės organizacijų ir grupių sektoriaus (pirmasis „atoslūgis“). Saudo Arabijos, Tuniso, Egipto, Irano reformistai netrukus atsidūrė arba kalėjimuose, arba už savo valstybių ribų. Slaptos ekstremistais virtusių reformatorių grupelės savo tikslu paskelbė esamų režimų nuvertimą (ypač Egipte, Saudo Arabijoje), atversiantį kelią reformoms. Tiesa, nebūtinai liberalioms ir demokratinėms; gal net priešingai – islamiškoms reformoms.

Iš dalies dėl ES inicijuoto Barselonos proceso (ir jį apėmusios Naujosios kaimynystės politikos), bet labiausiai dėl Baltuosiuose rūmuose vadovauti

² Population Resource Center, *Executive Summary: The Middle East*, <http://www.prcdc.org/summaries/middleeast/middleeast.html>, 2007 09 21.

pradėjusio Busho bei atnaujinto JAV spaudimo, kai kurios arabų vyriausybės pastaraisiais metais vėl pradėjo skelbti ketinimus diegti politines bei visuomenines reformas (antroji „banga“). Saudo Arabijoje 2005 metais įvyko pirmieji šalyje (kad ir iš dalies ir labai kontroliuojami) rinkimai, 2006 metais Palestinoje įvyko taip pat pirmieji iš tiesų demokratiniai parlamento rinkimai, tais pačiais metais Libane, nepaisant etnokonfesinių įtampų, įvyko iš esmės demokratiniai parlamento rinkimai; net Egipte režimas parlamento rinkimuose leido dalyvauti individualiems uždraustos islamistinės politinės organizacijos „Musulmonų brolija“ nariams. Taip kai kur valdantieji režimai vėl sugražino į vartoseną su demokratija susijusią terminiją.

Vis dėlto nors su demokratija susijusių terminų vartojimas arabų šalyse pastaruoju metu vis labiau aptariamas, tiek Afganistano ir Irako, tiek kitų Vidurio Rytų valstybių patirtis, išleidžiant demokratiją į savo politines sistemas, yra simptomatiška. Vyriausybės neretai kalba apie arabišką (ar Vidurio Rytų) demokratiją, kuri esą skiriasi nuo „vakarietiškos“. Vakariečiai esą apie tai nieko neišmano, ir savo kišimusi (per įvairias iniciatyvas bei karinę intervenciją) tik trikdo ir taip jau vykdomų reformų procesų eigą. Tačiau ir „arabiškos demokratijos“ diegimas, anot valdančių režimų, šiuo metu esą yra sunkesnis, nes globaliu tapęs terorizmas atima vyriausybių dėmesį nuo reformų vykdymo. Ir nors terorizmo plitimas regione iš tiesų yra iššūkis demokratizacijai, paraleliai auganti socialinės reislamizacijos banga, su visomis savo pasekmėmis, yra dar didesnis iššūkis demokratizacijai. Tad antrąją demokratizacijos regione „bangą“ taip pat lydi kai kur jau pasireiškiančio „atoslūgio“ grėsmė.

Siekdama atgaivinti, sustiprinti ir paspartinti stingančią demokratizaciją Vidurio Rytuose, Busho vadovaujama JAV administracija praktiškai vienašališkai ėmėsi iki tol neregėtų, aktyvių, tiesioginių, plataus masto veiksmų regione.

2. JAV vaidmuo Vidurio Rytuose

Vidurio Rytų šalių ir JAV santykių dinamika per visą laikotarpį nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvo labai audringa – JAV ir atskirų regiono šalių santykiai nuolat svyravo nuo visapusiškos paramos ir bendradarbiavimo iki atviros neapykantos ir priešiško, tada vėl atgal. JAV – Irano santykiai perėjo nuo bičiulystės ir abipusių išipareigojimų susiklosčiusių po CŽV organizuoto perversmo šeštajame dešimtmetyje per nuolatinio bendradarbiavimo fazę iki po 1978–1979 metų revoliucijos išsivyravusio konfrontacijos etapo, kuris ne tik kad tebesitęsė iki šiandien, bet dar tolydžio gilėja.

Nors valstybių tarpusavio santykių kokybė neretai priklauso nuo to, kaip bendrauja stipresniosios pusės, kuria neginčijamai JAV yra jau daugiau nei penkis dešimtmečius, JAV administracijos požiūris į vieną ar kitą režimą Vidurio Rytų kraštuose gali ir yra koreguojamas režimo gebėjimo save pateikti kaip JAV partnerį ir sąjungininką. Pavyzdžiui, ilgametis Egipto autokratinis vadovas Chusni Mubarakas nuolat tvirtina esąs draugiškas ir bendradarbiaujas JAV, iš

esmės pritariąs jos regione vykdomai politikai. Tačiau iš tikrųjų demokratijos Egipte labai maža. Varžoma žodžio laisvė, persekiojama ne tik nelegali, bet ir legali opozicija, piliečiams trukdoma balsuoti, klastojami rinkimų rezultatai. Ir vis dėlto JAV nereprezentatyvią ir nedemokratišką Egipto vyriausybę kasmet remia kolosaliomis sumomis bei naudingais kariniais kontraktais.

Buęs Irako diktatorius Sadamas Huseinas veik visą devintąjį XX amžiaus dešimtmetį naudojosi JAV sąjungininkės padėtimi savo paties inicijuotame kare prieš Irano Islamo Respubliką. Tuomet JAV administracija vengė kalbėti apie iš Irako kylančią grėsmę, nors Huseinas jau tada vykdė tiek biologinio, tiek cheminio, tiek pagaliau branduolinio ginklo programas, kurių pirmąsias dvi dar karo metu ir netrukus po jo panaudojo praktikoje. Huseino režimas tuo metu buvo parankus JAV, kurios jame matė tik priešą (Irano) priešą, o per priešą – savo sąjungininką.

Afganistano atveju, JAV dosniai rėmė mudžahidus jų kovoje prieš tarybinę okupaciją devintajame dešimtmetyje, bet vėliau nuo jų, atėjusių į valdžią, nusigrėžė. Valdžią iš mudžahidų paveržęs talibų režimas tapo aršiu JAV administracijos priešu, o potalibinis Afganistanas, kuriamas amerikiečių bei koalicijos partnerių karinės mašinos pagalba, vėl vadinamas draugiška valstybe. Panašios tik detalėmis, datomis, pavardėmis bei dydžiu skiriasi ir Irano, Libijos, Somalio, Sudano, Libano istorijos.

Nors per visą paskutinį XX amžiaus dešimtmetį JAV vadovybė akcentavo regiono demokratizacijos būtinybę, iš tikrųjų (fiziškai) Vidurio Rytų demokratizacijoje ji nedalyvavo. JAV netiesiogiai prisidėjus prie demokratinio eksperimento 1991–1992 metais Alžyre nutraukimo, iššaukusio pilietinį karą, ir 1993 metais patyrus nesėkmę Somalyje, Clintono vadovaujama JAV administracija Vidurio Rytų regiono atžvilgiu pasirinko ambivalentišką, o neretai ir indiferentišką poziciją, tad į politinių bei socialinių reformų strigimą regione iš JAV pusės nebuvo aktyviai reaguojama, o tai taip pat nepasitarnavo reformų, kurios buvo paliktos regiono valstybių vadovų nuožiūrai, plėtrai. Clintono tariamas ar tikras palikimas buvo tai, kad susidarė išpūdis, jog JAV ne tik nėra suinteresuota aktyviai siekti demokratizacijos pasaulyje (ir ypač Vidurio Rytuose), bet ir yra per silpna vadovauti. Bet 2001 metai visa tai pakeitė.

Į Baltuosius rūmus 2001 metų pradžioje atėjus G. W. Busho vadovaujama vadinamajai neokonservatorių administracijai, pasisakančiai už kardinalias reformas Vidurio Rytų regione, situacija vėl pradėjo keistis. Nuo 2001 metų rudens, o ypač po Busho metinės kalbos Kongrese 2002 metų sausį, JAV administracija savo užsienio politiką sukonzentravo tik ties Vidurio Rytai (tiesa, JAV administracija juos supranta plačiau, nei tradiciškai, o įvardijo platesniaisais Vidurio Rytai). JAV prezidentas 2003 metų lapkritį be užuolankų pareiškė, jog Vakarai per ilgai nuolaidžiavo draugiškais apsimitantiems autokratiniais regiono režimams, dabar esą to daugiau nebūsią, nes priešingu atveju laisvė ir demokratija regione neturės galimybės įsitvirtinti³.

³ United States Chamber of Commerce, „President Bush Discusses Freedom in Iraq and Middle East“, Remarks by the President at the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy, Washington, D.C., 2003-11-06, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2003/11/20031106-2.html>, 2007 09 21.

Lėtai buvo suformuluota Busho doktrina, kurios vienas skelbiamų ramsčių buvo šio plataus regiono, apimančio daugiau nei dvi dešimtis valstybių, demokratizacija⁴. JAV prezidentas ne kartą pareiškė⁵, kad demokratijos įdiegimas Vidurio Rytuose yra jo galutinis tikslas, su kuriuo jis tampriai sieja ir JAV vykdomą globalų antiteroristinį vają. Prezidento ir kitų jo administracijos pareigūnų retorikoje demokratija ir terorizmas buvo atvirkščiu ryšiu – ku daugiau vieno, tuo mažiau kito. Sektų, kad, norint mažinti kol kas nežabotą terorizmo grėsmę, reikia visapusiškai remti demokratijos sklaidą terorizmo persmelktuose Vidurio Rytų kraštuose.

Šios ambicingos pasaulio pertvarkymo programos pionieriumi, po gan trumpo pasirengiamojo laikotarpio, tapo Irakas. Besirengdama ir tik pradėjusi invaziją, JAV administracija tikino pasaulį, kad pradėjo ryžtingą (kitaip tariant, priverstinį) demokratijos diegimą vienoje Vidurio Rytų šalyje, o dėl išorės ir vidaus spaudimo kitos bus priverstos taip pat reformuotis. Taip demokratija pasklisianti po visą regioną, su JAV pagalba tapsianti negrižtamu procesu.

3. Bandomieji išorinės demokratizacijos projektai – Afganistanas ir Irakas

3.1. Demokratizacija be „valstybingumo kūrimo“ – kiauinių valstybių sukūrimas

JAV prezidento Busho dar jo rinkiminės kampanijos metu 2000 metais⁶ išreikštas pasidarygėjimas „valstybingumo kūrimu“ vėliau Afganistano ir Irako okupacijos metu pastatė JAV į dviprasmę padėtį – valstybė, kurios vadovas viešai atsisakė „valstybingumo kūrimo“, to paties vadovo valia yra priversta vadovauti dviems didžiulėms „valstybingumo kūrimo“ operacijoms. Abiem atvejais JAV pasirinko įsivaizduotą greitesnį kelią – per institucinei demokratijai būtinų centrinių valstybės valdymo struktūrų sukūrimą. Tačiau jau ir tuo

⁴ Sharp J. M., „The Broader Middle East and North Africa Initiative: An Overview“, CRS Report for Congress, Order Code RS22053, 2005-02-15, <http://italy.usembassy.gov/pdf/other/RS22053.pdf>, 2007 09 21.

⁵ United States Chamber of Commerce, „President Bush Discusses Freedom in Iraq and Middle East“, Remarks by the President at the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy, Washington, D.C., 2003-11-06, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2003/11/20031106-2.html>, 2007 09 21.

⁶ Pavyzdžiui, per rinkimų debatus su tuometiniu JAV viceprezidentu ir prezidentiniu kandidatu Al Gore 2000 metų spalio 11 d. Bushas vienareikšmiškai pareiškė: „Aš nemanau, kad mūsų kariuomenė turėtų būti naudojama tam, kas vadinama „valstybingumo kūrimo“, Washington, W., „Once against nation-building, Bush now involved“, *Boston Globe*, March 2, 2004, http://www.boston.com/news/nation/articles/2004/03/02/once_against_nation_building_bush_now_involved/, 2007 09 21.

metu stebėtojai kaltino JAV ir pasaulinę bendriją pernelyg susitelkus į siaurą ir valstybę orientuotą prieigą, dominavusią „valstybingumo kūrimo“ procese, ir ignoruojant bendruomeninį jo lygį⁷. Vadovaujantis Hippel argumentu, kad „demokratizacijos pastangos yra dalis didesnės ir labiau visaapimančios „valstybingumo kūrimo“ kampanijos“⁸, būtų galima teigti, kad JAV iš visų „valstybingumo kūrimo“ sudarančių komponentų kiek rimčiau susitelkė ties vienu – demokratizacija.

Šio bastartizuoto greitesnio „valstybingumo kūrimo“ ašimi tapo pasukinti naujų konstitucijų priėmimai ir visuotiniai parlamento bei provincijų tarybų (Afganistane ir prezidento) rinkimai. Abejose valstybėse rinkimai 2004-2005 metais įvyko gana sklandžiai (vienu atveju Irake jie buvo boikotuoti dalies politikų ir rinkėjų) – piliečiai laisvuose ir demokratiškuose rinkimuose išsirinko valdžią, kuri yra teisėta daugumos požiūriu ir atstovauja visas etnines ir religines visuomenių grupes. Tai leido JAV administracijai konstitucijų referendumų ir rinkimų faktą paskelbti demokratijos pergale. JAV administracijos sąmonėje institucinė (formali) demokratija buvo sutapatinta su „valstybingumo kūrimu“, neinvestuojant daugiau žmoniškųjų ir finansinių išteklių į „labiau apimančią „valstybingumo kūrimo“ kampaniją“.

Tai ypač pasakytina apie Afganistaną, kuriame JAV nuo pat pradžių laikėsi „lengvo išpaudo“ (ang. *light footprint*) principo (kurio autoriumi, tiesa, buvo tuometinis JT atstovas Afganistanui Lakhdar Brahimi⁹) – pasitelkti kuo mažiau užsienio karių ir civilių, „valstybingumo kūrimo“ užduotį paliekant patiems afganistaniečiams. Du dešimtmečius Afganistaną tyrinėjančio Barnett Rubin žodžiais, JAV pasirinko „NE taikos palaikymui, NE „valstybingumo kūrimo“ keliui¹⁰, o susitelkė ties „Al-Qaeda“ ir Talibano vadų bei narių medžiokle. Jau 2002 metų antroje pusėje ir tas minimalus dėmesys dar labiau sumažėjo, JAV pradėjęs intensyviai rengtis invazijai į Iraką. Analitikų nuomone, būtent tuomet „valstybingumo kūrimas“ Afganistane buvo labai apleistas, nes JAV „nesugebėjimas adekvačiai atsiduoti saugumo sukūrimui ar rekonstrukcijai ir JAV politinių, žvalgybos, karinių ir finansinių išteklių permetimas į Iraką paliko Afganistano vyriausybę nesugebėjusią patenkinti gyventojų saugumo ir plėtros lūkesčių“¹¹, o „Pakistanė ir Afganistane pradėta suprasti, kad JAV

⁷ Sedra M., „Afghanistan: It is Time for a Change in the Nation-Building Strategy“, *Foreign Policy in Focus*, November 15, 2002, p. 2.

⁸ Hippel K. von, „Democracy by Force: A Renewed Commitment to Nation Building“, *The Washington Quarterly*, Winter 2000, p. 96.

⁹ Vienna International Centre, United Nations Information Service, *Secretary General, Special Representative Brahimi tell Security Council rapid disbursement of funds pledged essential for Afghan recovery*, 2002-02-07, <http://www.unis.unvienna.org/unis/pressrels/2002/sc7295.html?print>, 2007 09 21.

¹⁰ Rubin B. R., „Salvaging Afghanistan“, Testimony before the United States Senate Armed Services Committee, March 1, 2007.

¹¹ Rubin B. R., „Salvaging Afghanistan“, Testimony before the United States Senate Armed Services Committee, March 1, 2007. T. p. žr. Dobbins J., „Ending Afghanistan’s Civil War“, Testimony before the United States Senate Committee on Foreign Relations, March 8, 2007, p. 1, 3.

nebuvo atsidavusios „valstybingumo kūrimui“, ir kad jų svarbumas JAV darbotvarkėje buvo marginalus, lyginant su Iraku“¹².

Kaip parodė porinkiminiai procesai, formaliai perdavusi valstybių valdymą demokratiškai išrinktoms valdžioms, JAV netrukus prarado padėties kontrolę – vietinė valdžia ne visuomet paklūsta JAV valiai, o pati dėl įvairiausių neįveikiamų kliūčių taip pat nesugeba valdyti padėties. Irake po paskutinių rinkimų 2005 metų pabaigoje jau syki pasikeitė visa vyriausybė, o neseniai atsistatydino dalis dabartinės vyriausybės ministrų. Rinktajai valdžiai prarandant visuomenės pasitikėjimą ir augant nepasitenkinimui ekonominiais, socialiniais ir politiniais procesais abejose šalyse, atvirkščiai proporcingai sustiprėjo kriminalinės ir antivyriausybines (kartu ir antiokupacines) jėgos ir marginalios politinės ir ginkluotos grupuotės, o visuomenė užsienio pajėgų buvimą šalyje vis labiau mato kaip okupaciją¹³. JT kasmet sudaromi nesaugių (ir vyriausybės nekontroliuojamų) Afganistano rajonų žemėlapiai¹⁴ akivaizdžiai rodo, kad nesaugumo zonos šalyje plinta, o su jomis mažėja ir stabilumas visoje šalyje. Situacija, nepaisant JAV dedamų pastangų, panaši ir Irake. Šalies sostinė Bagdadas buvo praktiškai nekontroliuojama vyriausybės pajėgų, kur pilietinio karo lygį pavyko sumažinti tik didelių JAV karinių pajėgų sutelkimo (ang. *surge*) dėka. Bet ir tai gali pasirodyti laikina – jei JAV sumažinus savo karių skaičių, miestas greičiausiai vėl panirs į smurtą ir anarchiją.

Afganistane Karzai vyriausybei (iš dalies tai dėl jos prigimties) nekyla tokių sunkumų, su kuriais susiduria Irako vyriausybė. Tačiau Karzai vyriausybė, dėl savo silpnumo (dėl patikimos kariuomenės ir policijos nebuvimo vyriausybė neturi jėgos monopolio), neryžtingumo ir finansinių išteklių ribotumo (skirtingai nuo Irako, Afganistanas neturi naudingų iškasenų, tarptautinėje rinkoje lengvai iškeičiamų į tvirtą valiutą, vyriausybės pajamos iš mokesčių taip pat yra minimalios) bei plintančio puštunų maišto, nekontroliuoja didesnės dalies šalies. Dobbins žodžiais, pasitvirtino tai, kad menkos (išorės veikėjų, šiuo atveju JAV) pastangos atneša menkus vaisius: „jei pasitelkiama mažai karinės jėgos ir ekonominės paramos pokonfliktinei rekonstrukcijai, gali tikėtis žemo viešojo saugumo ir ekonominio augimo lygio“¹⁵.

Sąlygų „valstybingumo kūrimo“ trūkumą abejose šalyse liudija taip pat saugumo sektoriaus ir teisės reformos pragaištingas strigimas. Antai visuotinai pripažįstama, kad Afganistano ir Irako saugumo struktūros – kariuomenė ir policija – nėra pasiekusios pasirengimo lygio, kad pačios vienos savarankiškai

¹² Rashid, A., *Security, Nation Building and Democracy: Pakistan, Afghanistan*, Center for Peace and Human Security, April 27, 2006, p. 3.

¹³ Rubin B. R., „Saving Afghanistan“, *Foreign Affairs*, January/February 2007.

¹⁴ Pavyzdžiui, jei palygintume „Afghanistan: Security incidents and high risk areas“, July 2003, <http://www.reliefweb.int/rw/RWB.NSF/db900LargeMaps/SKAR-64GF26?OpenDocument> ir „Afghanistan UN Security Accessibility Map“ (as of June 20, 2006), [http://www.reliefweb.int/rw/fullMaps_Sa.nsf/luFullMap/5DFAD86624D16A10852571F10074210A/\\$File/aims_ACC_afg200606.pdf?OpenElement](http://www.reliefweb.int/rw/fullMaps_Sa.nsf/luFullMap/5DFAD86624D16A10852571F10074210A/$File/aims_ACC_afg200606.pdf?OpenElement), 2007 09 21.

¹⁵ Dobbins J., „Ending Afghanistan’s Civil War“, Testimony before the United States Senate Committee on Foreign Relations, March 8, 2007, p. 3.

galėtų vykdyti savo funkcijas; jos, be to, nėra pakankamai apmokamos, todėl pačios (ypač policija) labai korumpuotos. Pavyzdžiui, Afganistano policijos daliniai Pietų Afganistane nėra nei pakankamai parengti, nei turi reikiamos ekipuotės, o be to, dažnai nesulaukia okupacinių pajėgų pagalbos maištininkų puolimų akivaizdoje. Kariuomenės ir policijos pareigūnų lojalumas vyriausybei taip pat kelia daug rūpesčių, nes būta atvejų, kai kariuomenės ar policijos daliniai ne tik atsisakydavo stoti kovon prieš maištininkus, bet ir pereinavo (su visais ginklais ir amunicija) jų pusėn. Teisinės sistemos pertvarka praktiškai nevyksta Afganistane (todėl korupcija teismų sistemoje išaugo iki neregėtų mastų), o Irake skirtingas etno-konfesines bendruomenes atstovaujantys parlamentarai iki šiol iki galo nesutarė dėl svarbiausių teisinių klausimų (kaip antai, valstybės prigimties, federalizmo, autonomijų statuso, religijos vaidmens). „Valstybingumo kūrimo“ procesas be teisinės sistemos sutvarkymo iš pagrindų ir jos veikimo užtikrinimo ilgesniam laikui negali būti sėkmingas.

3.2. „Visuomeninės sutarties“ likimas

Be institucinės demokratijos įdiegimo, „valstybingumo kūrimas“ turi apimti ir „visuomeninės sutarties“ (nacijos) atkūrimą ar sukūrimą iš naujo. Jos pagrindą sudaro visų šalies socialinių, ekonominių, religinių ir politinių grupių teisėtų lūkesčių pripažinimas ir jos įgyvendinimui trukdančių veiksmų pašalinimas. Afganistane vienas tokių veiksmų yra karo, nelegalaus verslo ir narkotikų baronai.

Nuvertus Talibano režimą, pilietinio karo metais iškilę karo vadai, narkotikų ir kito nelegalaus verslo baronai trumparegiškos JAV „NE „valstybingumo kūrimo“ politikos, suteikusios įgaliojimus vietoje tvarkytis savo nuožiūra, dėka ne tik atsigavo, bet ir tapo svarbia, nors nesutelkta, politine šalies jėga. Kaip ir iki Talibano atėjimo praėjusio dešimtmečio viduryje, pirmaisiais metais po Talibano nuvertimo netrukdomi jie savo gyvenamose teritorijose vėl atnaujino tarpusavio varžymąsi dėl savo feodų valdų išplėtimo ir galios stiprinimo varžovų sąskaita. Pasitaikius progai, siekdami užtikrinti savo asmeninį, sukaupto kapitalo ir struktūrų saugumą bei tikėdamiesi daryti tiesioginę įtaką valstybės valdymui, jie *en masse* „pavirto“ politikais. Parlamento Žemesniųjų rūmų rinkimuose 2005 metais triumfavo būtent šie savotiški naujieji-senieji „feodalai“ – savo rinkimų apygardose (į kurias įeidavo ir jų valdomi feodai) jie įvairiais legaliais ir nelegaliais būdais užsitikrino, dažnai nuo jų tiesiogiai priklausančių vietos gyventojų balsų daugumą. Panašiai nutiko ir su Aukštutiniais rūmais – į juos taip pat buvo paskirta didelė dalis „feodalų“. Didesnieji buvę karo vadai, kaip Ismaylas Khanas, Abdu Rašydas Dustumas ir kiti buvo įtraukti į vyriausybę.

Tokia įvykių klotis iš dalies pacifikavo „feodalus“ – perkelti į Kabulą ir formaliai (per parlamento nario pažymėjimą) susisaisę su valdžia jie prezidento administracijos buvo kooptuoti ir nukenksminti (nors kritikai teisėtai primena, kad taip kartu buvo leista įteisinti įvairiais karo ir kitais sunkiais nusikaltimais

įtariamais asmenims). Tuo pačiu metu buvo viltasi, kad iki tol savo lokaliais reikalais užsiėmę naujieji parlamentarai dėmesį perkels į visos valstybės reikalus. Deja, politinė Afganistano sistema – parlamentarizmo, o svarbiausia, politinių partijų pagrindu suburtų frakcijų parlamente nebuvimas – lėmė Parlamento darbo amorfiškumą. Be to, dalis parlamentarų yra jei ne antisisteminiai, tai tikrai antikaržajiški ir antiamerikietiški. Sąlyginis jų kooptavimas per išrinkimą į Žemesniusius parlamento rūmus, o kitos dalies prezidento dekretu ar provincijų tarybų parinkimu į Aukštesniusius rūmus yra tik laikinas sprendimas. Jei parlamentui nebus suteiktos didesnės įstatymų leidžiamosios galios (šiandien Afganistanas realiai yra prezidentinė respublika), didelė dalis parlamentarų gali pradėti sąmoningai sabotuoti ir taip stringantį „valstybingumo kūrimo“ procesą šalyje. Pridėjus provincijų tarybų, kuriose „darbuojasi“ žemesnio rango karo vadai, narkotikų baronai ar jų statyviniai, veiklos neefektyvumą, besiplečiančio maišto prieš vyriausybę plitimą, visuotinos „visuomeninės sutarties“ atkūrimo (ar sukūrimo) perspektyva tampa miglota.

Irake „visuomeninės sutarties“ perspektyvos dar menkesnės: įsisiūbavęs konfesinis pilietinis karas jau apima ne tik arabų šyitų ir sunitų grupių priešpriešą (kurios kryžminėje ugnyje atsidūrė dabar jau beveik sunaikintos Irako nemusulmoniškos mažumos), bet ir ideologinių srovių toje pačioje etnokonfesinėje grupėje susidūrimus. Taip, pavyzdžiui, tarp arabų sunitų grupės, palaikančios maištinius, ir tos, kurios bendradarbiauja su okupacinėmis pajėgomis, arabų sunitų dominuojamoje Al-Anbaro provincijoje vykdo aktyvius ginkluotus veiksmus viena prieš kitą. Arabų šyitų dominuojamuose pietuose skirtingas (islamistines) ideologijas išpažįstančios grupuotės taip pat tarpusavyje kovoja ginklais. Irako parlamento darbas taip pat paralyžiuotas, nes šaliai svarbių įstatymų projektų svarstyme skirtingas etnokonfesines grupes atstovaujančių parlamentinių blokų nariai, neidami į visoms pusėms priimtinius kompromisus, efektyviai blokuoja įstatymų priėmimą. Taip, pavyzdžiui, „visuomeninei sutarčiai“ gyvybiškai svarbaus pajamų už naftos eksportą padalinimo įstatymo priėmimas neatleistinai stringa parlamente.

Afganistane vidurinioji klasė ir intelektualinis elitas buvo praktiškai sunaikinti per dvi dešimtis konfliktų metų. Todėl pilietinės visuomenės sukūrimas (atviros švietimo sistemos perkūrimas, laisvos žiniasklaidos kūrimasis, nevyriausybinų organizacijų sektoriaus plėtra) jame reikalauja kolosalių žmogiškųjų ir finansinių išteklių ir yra ilgalaikis procesas. Irake vidurinėsios klasės ir intelektualinio elito nykimas (ar net sąmoningas suinteresuotų grupių vykdomas naikinimas) prasidėjo netrukus po Huseino režimo nuvertimo. JT ir kitais duomenimis, Iraką nuo okupacijos pradžios paliko ne mažiau nei pusantro milijono žmonių, o antra tiek tapo vidaus pabėgėliais. Didelė dalis pabėgusiųjų kaip tik priklausė viduriniajai šalies klasei, kurios dalį sudarė intelektualinis elitas. Pilietinė visuomenė kartu yra ir „visuomeninės sutarties“ sargas, kuriai nykstant neišvengiamai iškyla pavojus pačios nacijos išlikimui. Deja, abejose valstybėse pilietinė visuomenė arba dar nėra pasiekusi kritinės masės (Afganistane), arba ją praradusi (Irake), kad galėtų veikti „visuomeninės sutarties“ likimą.

Apibendrinant ikišiolinius Iraką ir Afganistaną okupuojančių koalicijų pasiekimus, būtų galima daryti išvadą, kad jose kol kas sukurta butaforinė demokratija, kur institucinei demokratijai būdingų institucijų sukūrimas dėl ir silpnos, vidaus įtampų draskomos ir resursų neturinčios, vietinės valdžios kol kas neveda nei į demokratijos konsolidaciją, nei į „visuomeninės sutarties“, būtinos „valstybingumo kūrimo“ sėkmei, kūrimą. Stebima net priešinga tendencija – nuo 2006 metų Irakas paniro į pilietinį karą, o Afganistano pietuose ir rytuose suaktyvėjo atsigavusio Talibano veikla. Nuo 2004 metų Afganistanas tapo didžiausia narkotikų šalimi pasaulyje¹⁶.

3.3. Kultūrinio išprusimo veiksnys

Mėginant atsakyti į klausimą, kodėl nutiko taip, kad demokratijos skleidimas Vidurio Rytuose (ir visų pirma bandomųjų projektų Afganistane ir Irake atveju) „nuvertėjo“, pravartu atkreipti dėmesį į dažnai „valstybingumo kūrimo“ procese ignoruojamą conceptualų veiksnį – „kultūrinį išprusimą“. Nors „valstybingumo kūrimo“ nesėkmes Afganistane ir Irake sąlygojo daugialypės vidaus ir išorės priežastys, JAV ir koalicijų partnerių „kultūrinio išprusimo“ stoka (kaip ir sąmoningas veikimas prieš „kultūrinio išprusimo“ suponuotą logiką) daugeliu atveju prisidėjo tiek prie tikros situacijos abejose šalyse prastėjimo, tiek prie negatyvaus pačios išorinės (prievartinės) demokratizacijos ir jos nešėjos JAV įvaizdžio.

„Kultūrinis išprusimas“, dar dažnai vartojamas kaip „kultūrinis sąmoningumas“, čia reiškia bent elementarų tolimų visuomenių, su kurių atstovais susiduriama, istorijos bei gyvenamos žinių bagažą. Ši sąvoka pradėta vartoti amerikiečių ir britų karinėje terminologijoje, kai buvo suvoktas specialių „kultūrinio sąmoningumo“ (ang. *ral awareness*) kursų ir parengtos medžiagos, siūlomos karo personalui, siunčiamam į karines misijas užsienyje, ypač į musulmonų kraštus, poreikis. Kaip teigia „kultūrinio sąmoningumo“ propagotojai, „daliny nebūtų dislokuojamas priešiškoje teritorijoje be žemėlapių. Žinoti kultūrą yra taip pat svarbu kaip teritorijos ypatumus. Karinis vienetas turi turėti ir šias koordinates“¹⁷. Anot Skelton ir Cooper, „būtent kultūrinis sąmoningumas padeda nuspręsti, ar priešišku valstybių gyventojai remia ilgą Amerikos kariuomenės buvimą, ir gali veikti misijos rezultata“¹⁸.

Būtų galima teigti, kad „kultūrinis sąmoningumas“ yra esminė sąlyga bet

¹⁶ United Nations Office on Drugs and Crime, *Afghanistan Opium Survey 2007*, p. 4, http://www.unodc.org/pdf/research/AFG07_ExSum_web.pdf, 2007 09 21.

¹⁷ Skelton I. & Cooper J., „ou're Not from Around Here, Are You?“ *Joint Force Quarterly*, XXXVI, 2004, p. 14.

¹⁸ Skelton I. & Cooper J., „ou're Not from Around Here, Are You?“ *Joint Force Quarterly*, XXXVI, 2004, p. 12. T. p. žiūrėti Duffey T., „ultural Issues in Contemporary Peacekeeping“ *International Peacekeeping*, VII: 1, Spring 2000, 151, kur jis įtikinamai įrodo, kad „gerų santykių, sąlygojančių teigiamus rezultatus, su vietinėmis bendruomenėmis palaikymas pagrįstas taikdarius supratimu ir pagarba vietinių gyventojų kultūrinėms tradicijoms“.

kokiose transektinėse situacijose, tiek kariniuose, tiek ir taikos meto susidūrimuose – tai palengvintų abipusį supratimą ir padėtų išsaugoti žmogiškuosius ir materialiuosius išteklius. Išsamūs „kultūriniai mokymai“, pavyzdžiui, šalių istorijos, kalbų, religijos ir visuomenės kursai leistų įgyti tikslesnį supratimą apie intelektualines sroves ir antisroves, visuomenės stratifikaciją, spaudimo grupes, neoficialią valdžią, religiją ir visa tai paremti atitinkamos vietinės kalbos studijomis¹⁹.

Žinoma, negalima tikėtis, kad atskirai kiekvienas tarnautojas ar karininkas, o juo labiau eilinis karys, gerai išmanys tų šalių, kuriose jam tenka tarnauti misijose, kultūrų vingrybes. Tačiau galima tikėtis (ar net reikalauti), kad asmenys, priimanys sprendimus, išmanytų kultūrą, kurių atstovus jų sprendimai paveiks, arba turėtų jiems patariančius ekspertus, nes tik „kultūrinis raštingumas“ pagrįsti sprendimai turi galimybę būti palankiai priimti tų, kuriems jie skirti.

Kaip aistringai savo knygoje „Orientalizmas“ įrodinėja Edward Said, per dažnai imperinės Europos sprendimų priėmėjai ir politikai manė esą perpratę atitinkamų neeuropietiško visuomenių (jų kultūrų) esmę ir elgėsi pagal tą suvokimą, kai iš tiesų jie elgėsi vadovaudamiesi neteisingomis prielaidomis ir nuomonėmis. Said įrodinėtu, kad tiek europiečiai, tiek ir amerikiečiai apskritai yra savo pačių susikurtų stereotipų apie „Orientą“ belaisviai, ir daugeliu atvejų nesąmoningai taiko fantomiškus „Oriento“ ir „orientalų“ įvaizdžius „nevakariečiams“²⁰. Šio įvaizdžio atnaujinimas ir išsaugojimas, be abejo, trukdo įgyti naują ir nešališką požiūrį į „kitus“. Iš tiesų nesugebėjimas suprasti ir pripažinti kultūrų skirtumų yra vienas iš esminių besitęsiančio, dažnai latentinio šiandieninio orientalizmo aspektų.

Didžiausias pavojus ir klaida, kuri iki šiol skverbiasi į transkultūrinį bendravimą, kurio vienas atvejų yra ir „valstybingumo kūrimo“, yra ignoruojantis (ir dažnai arogantiškas) tiek politikų, tiek kariškių elgesys, kuris atstumia ir marginalizuoja tikslines grupes (aptariamam atveju, Afganistano ir Irako visuomenės ar jų dalis), ir tokiu būdu net nenoromis iššaukia negatyvią, o neretai ir smurtinę, jų reakciją. Todėl dėl kultūrinio neišprusimo (tenka pripažinti, kad iš abiejų pusių) „valstybingumo kūrimo“ pastangos nenoromis ir nesąmoningai linksta į kultūrinį konfliktą, kartais vadinamą „civilizacijų susidūrimu“.

3.4. Kultūrinio neišprusimo padariniai

Apie sąlygų demokratijos plėtrai sudarymą Afganistane galima spręsti iš JAV ir sąjungininkų Provincijos atkūrimo grupių (PAG) palaikymą. Pagrindinėmis PAG užduotimis įvardinami Afganistano centrinės valdžios įtakos

¹⁹ Duffey, kalbėdamas apie „kultūrinį mokymą“, išskiria „bendrus kultūros“ ir „specifinius kultūros“ komponentus. Duffey T., „cultural Issues in Contemporary Peacekeeping“ *International Peacekeeping*, VII: 1, Spring 2000, p. 164.

²⁰ Said E., *Orientalizmas*, Vilnius: Apostrofa, 2006.

provincijose stiprinimas bei tinkamų sąlygų provincijai ir valstybei atkurti sudarymas. Tokios užduotys suformuluotos visiems šalyje veikiantiems dviem tuzinams PAG. Tačiau analitikai bei apžvalgininkai pastebi, kad ISAF PAG veikla išplėta labai nevienodai. Be saugumo padėties, išlikusios infrastruktūros, topografinių ir demografinių provincijų ypatumų, tam itin svarbios įtakos turi tai, ar PAG valstybė „vėliavnešė“ yra pasiryžusi prisidėti prie visaapimančio „valstybingumo kūrimo“. Bet kuriuo atveju daugeliui PAG chroniškai trūksta Afganistano socio-politinę istoriją ir realybę iš esmės išmanančių specialistų bei dari ar paštu susikalbėti gebančių kariškių ir civilių. „Kultūrinio išprusimo“ stokos sąlygomis net ir pačios geriausios intencijos ir joms įgyvendinti išleistos lėšos dažnai neatneša tikėtų rezultatų. Kaip ne kartą pastebėta apžvalgininkų, Afganistano provincijose lėšos ir energija neretai būna panaudojamos projektams, kurių testinumu patys vietiniai afganai retai nebūna suinteresuoti. Valstybės donorės pradėjo akcentuoti afganistaniečių savininkiškumo (ang. *ship*) ugdymo svarbą, tačiau čia vėl būtinas „kultūrinis išprusimas“ – jis pagelbėtų numatyti, kur ir kaip savininkiškumo ugdymas bus rezultatyvus.

JAV vadovaujamų koalicijų Afganistane ir Irake kultūrinis neišprusimas ir atsainus požiūris į „valstybingumo kūrimo“ šiose valstybėse pasireiškė ne tik per JAV žmogiškųjų resursų, turinčių išsamų aptariamų valstybių visuomenių išmanymą ir jų „valstybingumo kūrimo“ viziją, stygių, bet ir per nesugebėjimą identifikuoti vietinių jėgų, norinčių ir galinčių prisidėti ar vėliau perimti pradėtą „valstybingumo kūrimą“. Tai būtų galima įvardinti pirminiu „kultūrinio išprusimo“ stokos padariniu.

Afganistano atveju, okupacijos pradžioje JAV pasikloviė pilietinio karo vadais, kuriems paliko laisvę savo nuožiūra tvarkytis savo feoduose. Deja, šie „sąjungininkai“ nebuvo nuoširdūs demokratizacijos ar platesnio „valstybingumo kūrimo“ šalininkai, o veikiau pasinaudojo JAV savo asmeninių interesų įgyvendinimui. Jų įteisinimas per išrinkimą į parlamentą ar paskyrimą į svarbiausius valstybinius postus sukėlė pavojų visam „valstybingumo kūrimo“ procesui.

Nesugebėjimo identifikuoti patikimus partnerius pavyzdys Irake yra Achmed Džalabi karjera. Ruošiantis invazijai ir išstisus pirmuosius okupacijos metus iki sugrįžimo į Iraką 2003 metais egzilyje gyvenęs sekuliarių pažiūrų šyitas Džalabi buvo bene svarbiausias JAV administracijos ramstis ir ruporas. Tiesa, JAV savo viltis ir vizijas Irakui po Huseino su šiuo asmeniu susiejo dar 1998 metais, tuometinio prezidento Klintono administracija įsteigė šimtamilijoninį fondą remti irakiečių opoziciją Bagdado režimui, didelę dalį lėšų numatydama skirti būtent Džalabi organizacijai – Irako nacionaliniam kongresui. Deja, invazijos išvakarėse ir jos pradžioje laikytas JAV favoritu būsimam Irako vadovo postui per metus nuo invazijos Džalabi prarado ne tik JAV pasitikėjimą ir paramą, susipyko su tuometine laikinąja koalicijos vadovybe, bet ir buvo apkaltintas pasisavinęs pinigus bei perdavęs slaptą informaciją neįvardintai prieššakai pusei, o jo biure ir namuose atliktos kratos. JAV nutraukė teiktąją daugiau nei 300 tūkstančių dolerių kasmėnesinę paramą Džalabi vadovautai organizacijai.

Kaip rodo „Oxford Research International“ ir kitų atliktos apklausos, Džabali 2004 metų vasarį labiausiai pasitikėjo tik šiek tiek daugiau nei 1 procentas irakiečių, kai juo visiškai nepasitikėjo beveik 18 procentų. Palyginimui, „Oxford Research International“²¹ duomenimis, atsakydami į klausimą (tiesa, pateiktą 2004 metų birželį dar iki formalaus valdžios grąžinimo irakiečiams), kuriuo lyderiu labiausiai pasitikima, tik 1,3 procento respondentų nurodė amerikiečių laikinuoju prezidentu pasirinktą Ghazi Al-Javarą (Sadamą Huseiną nurodė 1 procentas). Okupacijai aktyviai besipriešinančiam šytų lyderiui Muchtadą Al-Sadrą lyderiu įvardijo 7,4 nuošimčių, didžiosios Irako šytų dalies dvasinį autoritetą Al-Sistani – net 10,4 nuošimčių. Tiesa, labiausiai vertinamas buvo šytų islamistų partijos „Dawa“ vienas lyderių Ibrahim Al-Džafari (Laikinosios vyriausybės viceprezidentas ir pirmasis demokratiškai išrinktos vyriausybės ministras pirmininkas, po metų amerikiečių priverstas atsistatdyinti), kuriam pirmenybę atidavė 13 nuošimčių respondentų. Už jį prezidento rinkimuose (jei tokie būtų organizuoti) tuomet būtų balsavę 15,1 nuošimčių apklaustųjų (už Al-Sadrą – 5,8, Al-Sistani – 4 nuošimčiai). Amerikiečių pasirinktą Javarą prezidentu norėjo matyti tik 1,3 nuošimčių.

Jei tokių apklausų rezultatai yra bent kiek reprezentatyvūs, sektų, kad JAV partneriais, į kuriuos amerikiečiai investavo finansus ir žmogiškuosius išteklius, pasirinko asmenis, kuriais visiškai nepasitikėjo irakiečiai. Ir priešingai, didžiausią tarp šalies gyventojų pasitikėjimą keliantys asmenys amerikiečių buvo marginalizuoti. Todėl nenuostabu, kad po demokratinų rinkimų amerikiečių proteguotų politikų (laikinių prezidento Al-Javar ir ministro pirmininko Alavi) vadovauti blokai patyrė nesėkmę, o marginalizuotieji politikai užėmė svarbiausius valstybės postus. Darytina išvada, kad JAV iki valdžios perdavimo išrinktajai valdžiai arba ignoravo realią padėtį (piliečių simpatijas), arba stokojo „kultūrinio išprusimo“. Bet kuriuo atveju, JAV politinė investicija į pasirinktus politikus nepasiteisino. JAV pasirinkimas iki rinkimų remti būsimuosius pralaimėtojus užkodavo priešpriešą tarp išrinktosios valdžios (į kurią įėjo ne tik Irano remiamos šytų islamistinės partijos, bet ir prieš JAV ginkluotus maištus sukėlusio As-Sadro vadovaujama politinė grupė) ir JAV.

JAV ir koalicijų partnerių valstybių visuomenių „kultūrinis neišprusimas“ stebimas politikų ištartų ir žiniasklaidos pateikiamų demokratizacijos Afganistane ir Irake vertinimų lygmenyje. Antai 2006 metų vasarą tarptautinis tyrimų centras *Senlis Council* paskelbė ataskaitą „Afghanistan Five Years Later - The Return of the Taliban“²² sukėlusią vyriausybės reakciją Jungtinėje karalystėje. *Senlis Council* savo veik dviejų šimtų puslapių ataskaitoje įrodinėja, kad padėtis Afganistane yra itin kritiška ir tolydžio prastėjanti, praktiškai visą kaltę už tai sukeldama ant tarptautinės bendruomenės (okupacinių pajėgų) pečių. Organizacijos vykdytysis direktorius, Emmanuel Reinert, kalbėdamas apie

²¹ Oxford Research International, *National Survey of Iraq*, http://news.bbc.co.uk/nol/shared/bsp/hi/pdfs/15_03_04_iraqsurvey.pdf, 2007 09 21.

²² Senlis Council, *Afghanistan Five Years Later - The Return of the Taliban*, http://www.senliscouncil.net/modules/publications/014_publication, 2007 09 21.

ataskaitą, tiesiogiai apkaltino JAV: „JAV politika Afganistane sukūrė užuovėją terorizmui, kuri 2001 metų invazija siekė sunaikinti“²³. Tokia tiesmuka kritika iššaukė panašiai tiesmuką britų vyriausybės bei NATO neigimą. JK URM atstovas spaudai pareiškė, kad URM „neatpažįsta paveiklo, kuri jį (*Senlis Council*) mėgina nutapyti“. Jam antrindamas ISAF atstovas spaudai kanadietis majoras Quentin Innes teigė, jog okupacinės pajėgos „apsupa Talibaną žiedu“, taip ištumdamos jį į „sąlyginius spąstus“. Deja, koalicijos aukų pagreičio augimas per metus parodė, kad Innes optimizmas buvo priešlaikinis.

Susikirtimas tarp *Senlis Council* iš vienos pusės ir Britų vyriausybės bei NATO iš kitos pusės yra simptomatiškas. Jis parodo, kad padėtis Afganistane skirtingų veikėjų vertinama diametraliai priešingai. Kai kas *Senlis Council* galėtų apkaltinti nepamatuotu panikavimu, nežinant realios padėties. Tačiau ši organizacija keletą metų (kol jos veiklą Afganistane uždraudė Karzai vyriausybė) turėjo savo atstovybes Kandahare, Hilmande ir keliose kitose Afganistano provincijose, kur nuolat atlikdavo išsamius tyrimus tarp vietinių. Todėl realią padėtį vietoje *Senlis Council* apčiuopė neabejotinai tiksliai. Suprantama, savo ataskaitose organizacija ją gali šiek tiek sutirštinti, bet ne laužti iš piršto ar išsigalvoti nesamus faktus.

Pasaulinė žiniasklaida nuo pat Afganistano (o kiek vėliau lygiai taip pat ir Irako) okupacijos pradžios yra atsidūrusi įnirtingo informacinio karo epicentre. To karo esama keletu pjūvių, vienas kurių yra tarp okupuojančių vyriausybių viešųjų ryšių kampanijų iš vienos pusės ir maištininkų (teroristų ir sukilėlių) propagandos iš kitos pusės. Kiek mažiau dėmesio iki šiol kreipta į kitą pjūvį – informacinį karą „namuose“ – Europoje ir Šiaurės Amerikoje, kur vienoje pusėje lieka tos pačios vyriausybės, o kitoje pusėje atsiduria nevyriausybinių organizacijų, kurių priešakyje matomi nepriklausomi tarptautiniai tyrimų centrai, tokie kaip *Oxford Research International Ltd.*, *International Crisis Group* ar *Senlis Council*.

Sekant oficialius Afganistaną (ir Iraką) okupuojančių valstybių vyriausybių bei karinių vadovybių pareiškimus, susidaro išpūdis, kad pastarosios vykdo vidinę informacijos cenzūrą – „kultūriškai neišprususiems“ savo šalių piliečiams pateikia apdorotą informaciją, kuri dažniausiai byloja tik apie pasiekimus, o nesėkmės bei nepalankūs procesai ir įvykiai nutylimi ar neatpažįstamai retušuojami ir taip „nuskausminami“. Tai antrinis „kultūrinio išprusimo“ stokos padarinys.

²³ Ten pat.

Prognozės: bandomųjų projektų pasekmės PVR demokratizacijos perspektyvai

Vis dėlto didžiausias demokratizacijos Vidurio Rytuose paradoksas yra tai, kad, JAV pradėjus aktyviai (per invazijas ir jas sekusias okupacijas) diegti demokratiją regione (per išorinę demokratizaciją, kai kada dar vadinamą „demokratizacija per prievartą“), demokratijos paklausa (ir vidinės demokratizacijos perspektyvos) jame mažėja, o JAV dirbtinai sukurta institucine demokratija bandomuosiuose projektuose Afganistane ir Irake pasinaudojo nebūtinai demokratiškai nusiteikusios jėgos. Dar blogiau, didžioji tų šalių visuomenių dalis ne tik nemato realios tokios demokratizacijos naudos, ji net kenčia nuo ekonominio nepritekliaus, socialinės suirutės ir kai kur net nuo pilietinio karo. Arabų žiniasklaida užtikrina, kad būtent toks nepatrauklus demokratizacijos įvaizdis pasiektų kitas Vidurio Rytų visuomenes, taip savo ruožtu kurstydamą antiamerikietiškas nuotaikas ir maitindama islamistines jėgas. Kitaip tariant, išorinė JAV vadovaujama demokratizacija regione turi demokratizacijai visuose Vidurio Rytuose žalingų ar net potencialiai pražūtingų pasekmių.

Kai kurios iš jų jau stebimos. Pavyzdžiui, *antiamerikietišku nuotaikų sustiprėjimas* regione. Jis visų pirma pasireiškia per tiek vietinėje, tiek tarptautinėje arabiškoje žiniasklaidoje eskaluojamą nepalankumą JAV politikai Irake.²⁴ Kai kurių PRV vyriausybės (visų pirma Irano, tačiau taip pat Sudano, Palestinos (Chamas), netgi Saūdų Arabijos) atnaujino ar sustiprino savo antiamerikietišką retoriką. Visuomenės nuomonės tyrimai taip pat rodo daugelio PVR visuomenių negatyvų požiūrį į JAV, kuris buvo ypač sustiprėjęs 2003-2004 metais.²⁵ Kaip tikina Kohut, „musulmonai yra vis labiau priešiški (hostile) tiek amerikiečiams, tiek Amerikai; praeityje, kaip parodė 1983 metais Newsweek atlikta apklausa, žmonės savo nepalankumui JAV politikos atžvilgiu neleido įtakoti jų požiūrio į Amerikos žmones“²⁶.

Antiamerikietišku nuotaikų augimas regione iš dalies sąlygoja kitą reiškinį – nuo 2005 metų PVR stebimas *islamizmo bei „islamiškos demokratijos“ atgimimas*, kai vis daugiau Vidurio Rytų valstybių rengiant bent iš dalies demokratinis rinkimus, islamistinės (kaip taisyklė ir antiamerikietišškai nusiteikusios) politinės jėgos juose pasirodo labai sėkmingai (Egipte, Saudo Arabijoje), o kai kur ir triumfuoja (Palestinoje). Tiesioginio ryšio tarp taikaus islamistinių partijų dalyvavimo savo valstybių politiniame gyvenime ir JAV

²⁴ Shanahan, J. and Nisbet, E., „The Communication of Anti-Americanism: Media Influence and Anti-American Sentiment“, Executive Summary, Report Presented to the United States Institute for Peace, May 2007.

²⁵ The Pew Research Center, *Pew Global Attitudes Project*, <http://pewglobal.org/reports/display.php?PageID=802>, 21 09 2007.

²⁶ Kohut, A., „Anti-Americanism: Causes and Characteristics“, The Pew Research Center, <http://people-press.org/commentary/display.php3?AnalysisID=77>, 2007 09 21.

veiksmų Afganistane ir Irake čia vargu ar esama. Ir nors pats politinių sistemų pravėrimas gali iš dalies būti matomas kaip pasidavimas JAV (ir ES) spaudimui, islamistų rinkiminė sėkmė labiau sąlygota Vidurio Rytų visuomenių vis aiškiau išreikštu reislamizacijos poreikiu. Todėl daugelyje Vidurio Rytų šalių akivaizdi demokratizacijos ir reislamizacijos sąjunga, kurio šalutinis produktas neretai yra antiamerikietiško nuotaikų augimas. Geriausias to pavyzdys – Chamas pergalė Palestinoje.

Jei Vidurio Rytų visuomenių reislamizacija nebūtinai yra grėsmė Vakarų (ir pasaulio) saugumui, paralelus procesas taikiai (demokratiškai) reislamizacijai yra *globalaus džihadizmo sklaida*. Pastaroji gali būti matoma tiesioginė JAV Afganistane ir Irake vykdomos politikos pasekmė.

Bent kelios dešimtys radikalių musulmonų grupių paskutinius du dešimtmečius, dar iki JAV invazijų į Afganistaną ir Iraką, veikė musulmonų pasaulyje. Jos nuolat iširdavo ir vėl susikurdavo. Tačiau per paskutinį praėjusio amžiaus dešimtmetį šios ir daugelis kitų terorą naudojančių musulmonų grupių perėjo evoliucijos tarpsnį, XXI amžiaus pirmame dešimtmetyje atvedusį jas į visiškai naują terorizmo fazę – globalaus džihado kultūrą. Pastaroji išsigimė iš devinto dešimtmečio mudžahidų kultūros, kurioje prievarta ir smurtas buvo priemonė tam tikriems (politiniams) tikslams siekti. Tačiau džihado kultūroje smurtas tapo savitiksliu. Tie musulmonų ekstremistai, kuriems smurtas yra parankus, jį suabsoliutino ir pakylėjo iki amžinos religinės prievolės lygio. Geriausias džihado kultūros pavyzdys – Osama bin Ladenas ir jo vadovaujama „Al-Qaeda“.

„Al-Qaeda“ nuo savo įkūrimo perėjo keletą evoliucijos etapų: iš gana kompaktiškos grupuotės radikalių musulmonų grupuočių jūroje Sudano periodu (1992 – 1996) „Al-Qaeda“ tapo „skėtine“ organizacija Talibano periodu (1996-2001). Po Talibano režimo nuvertimo Afganistane ir kovotojų rengimo stovyklų tinklo suardymo „Al-Qaeda“, ne be pasaulinės žiniasklaidos pagalbos, tapo ginkluotos musulmonų radikalų kovos simboliu ir ekvivalentu. Kitaip tariant, dabartiniame etape „Al-Qaeda“ yra labiau mąstymo ir veikimo būdas nei konkreti organizacija.

Po bin Ladeniui arba „Al-Qaedai“ priskiriamų neturinčių precedento išpuolių 2001 metų rudenį „Al-Qaeda“ tapo simboliu, ideologiškai vienijančiu panašiai mąstančias, nors nebūtinai savo veiksmus koordinuojančias musulmonų radikalų grupuotes visame pasaulyje. Dalis jų save priskyre „Al-Qaedai“ arba pasivadino „dukterinėmis“ „Al-Qaedos“ grupuotėmis. Taip „Al-Qaeda“ per labai trumpą laiką iš fizinėje realybėje egzistavusio tinklo tapo mentaliniu konstruktu, teikiančiu psichologinį komfortą musulmonų radikalams.

Viena žymiausių teroristinių grupuočių, atvirai simpatizavusių bin Ladeniui ir „Al-Qaedai“, buvo Irake iki susisiliejimo su kitomis panašiomis grupuotėmis veikusi „at-Tauchyd wa al-džihad“. Ši grupuotė, vadovauta jordaniečio Abū Musab az-Zarkavi, veikė tiek Bagdade, tiek vadinamajame Sunitų trikampyje į šiaurės vakarus nuo Bagdado. Ją, kaip manoma, sudarė iki 200 džihadzių atvykėlių iš musulmoniškų šalių bei kovotojų irakiečių. Grupuotės brutalumas ir veikimo principai – jai priskiriama dauguma 2004 – 2005 metais įvykdytų

pagrobtų įkaitų egzekucijų bei kruvinausių sprogdinimų – gerai atskleidžia džihado kultūros esminius bruožus, kurioje priešais paskelbiami visi nepritariantys ir nepalaikantys grupuotės pozicijos. Tačiau pati ideologija, be išsakytos neapykantos kitaip mąstantiems, neturi jokio pozityvaus pagrindo. Tačiau az-Zarkavi nebuvo vienintelis „alkaidiškos“ džihado kultūros produktas – smulkesni jo variantai vis dažniau reiškiasi per didesnius ar mažesnius teroro išpuolius – Rijado, Khobaro, Kasablankos, Balio, Madrido sprogdinimai yra tik keli pavyzdžiai. „Al-Qaeda arabų pusiasalyje“ pasivadinsi grupuotė, veikianti Saudo Arabijoje ir 2005 metais žudžiusi užsieniečius, gyvenančius Karalystėje, yra kitas šio reiškinių pavyzdys.

Vidinės ir išorinės (prievartinės) demokratizacijų Vidurio Rytuose susiliejimas šiandien duoda prieštaringus rezultatus. Žiūrint formaliai, institucinės demokratijos regione yra neabejotinai daugiau nei prieš penkeris metus – daug kur vyksta demokratiški ar pusiau demokratiški rinkimai, kuriuose dalyvauja įvairiausias ideologijas atstovaujanti politinės jėgos. Tačiau šiame demokratizacijos procese tikri ir potencialūs laimėtojai yra tos politinės jėgos, kurios Vakaruose tradiciškai įtariamos nedemokratiškumu – islamistai. Vis dėlto didžiausią iššūkį demokratizacijai meta kylanti globalaus antiamerikietiško (antivakarietiško) džihadizmo banga, pagimdyta išorinės demokratizacijos. Demokratizacijos procesas yra atsidūręs savotiškame užburtame rate – kuo daugiau vidinės demokratijos, tuo daugiau reislamizacijos, ir kuo daugiau išorinės demokratizacijos, tuo daugiau džihadizmo. Receptų, kaip išsiveržti iš šio rato, nenutraukiant demokratizacijos, kol kas nėra pasiūlyta. Bet ir nutraukus demokratizaciją, tikėtis, kad islamizmas ir džihadizmas, bent trumpuoju periodu, nyslūgs, būtų naivu.

Literatūra

Dokumentai, teisės aktai

1. „Afghanistan UN Security Accessibility Map“ (as of June 20, 2006), [http://www.reliefweb.int/rw/fullMaps_Sa.nsf/luFullMap/5DFAD86624D16A10852571F10074210A/\\$File/aims_ACC_afg200606.pdf?OpenElement](http://www.reliefweb.int/rw/fullMaps_Sa.nsf/luFullMap/5DFAD86624D16A10852571F10074210A/$File/aims_ACC_afg200606.pdf?OpenElement), 2007 09 21.
2. „Afghanistan: Security incidents and high-risk areas“, July 2003, <http://www.reliefweb.int/rw/RWB.NSF/db900LargeMaps/SKAR-64GF26?OpenDocument>.
3. Population Resource Center, *Executive Summary: The Middle East*, <http://www.prcdc.org/summaries/middleeast/middleeast.html>, 2007 09 21.
4. United Nations Office on Drugs and Crime, *Afghanistan Opium Survey 2007*, http://www.unodc.org/pdf/research/AFG07_ExSum_web.pdf, 2007 09 21.

Oficialūs pareiškimai, veikėjų kalbos, interviu

1. Dobbins J., „Ending Afghanistan’s Civil War“, Testimony before the United States Senate Committee on Foreign Relations, March 8, 2007.
2. Rubin B. R., „Salvaging Afghanistan“, Testimony before the United States Senate Armed Services Committee, March 1, 2007.
3. United States Chamber of Commerce, „President Bush Discusses Freedom in Iraq and Middle East“, Remarks by the President at the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy, Washington, D. C., 2003 11 06, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2003/11/20031106-2.html>, 2007 09 21.
4. Vienna International Centre, United Nations Information Service, *Secretary General, Special Representative Brahimi tell Security Council rapid disbursement of funds pledged essential for Afghan recovery*, 2002 02 07, <http://www.unis.unvienna.org/unis/pressrels/2002/sc7295.html#print>, 2007 09 21.

Monografijos ir studijos

Said E., *Orientalizmas*, Vilnius: Apostrofa, 2006.

Akademiniai straipsniai mokslinėje periodikoje, kolektyvinėse monografijose, tyrimų centrų interneto svetainėse

1. Davison R. H., „Where is the Middle East?“, *Foreign Affairs* 38, 1960, p. 665–675.
2. Duffey T., „Cultural Issues in Contemporary Peacekeeping“, *International Peacekeeping*, VII: 1, Spring 2000, p. 142–168.
3. Hippel K. von, „Democracy by Force: A Renewed Commitment to Nation Building“, *The Washington Quarterly*, Winter 2000, p. 95–112.
4. Kohut, A., „Anti-Americanism: Causes and Characteristics“, The Pew Research Center, <http://people-press.org/commentary/display.php3?AnalysisID=77>, 21 09 2007.
5. Oxford Research International, *National Survey of Iraq*, http://news.bbc.co.uk/1/nol/shared/bsp/hi/pdfs/15_03_04_iraqsurvey.pdf, 2007 09 21.
6. The Pew Research Center, *Pew Global Attitudes Project*, <http://pewglobal.org/reports/display.php?PageID=802>, 2007 09 21.
7. Rashid, A., *Security, Nation Building and Democracy: Pakistan, Afghanistan*, Center for Peace and Human Security, <http://www.peacecenter.sciences-po.fr/pdf/ahmedrashid-report.pdf>, April 27, 2006, p. 3, 2007 09 21.
8. Rubin B. R., „Saving Afghanistan“, *Foreign Affairs*, Vol. 86 Issue 1, January / February 2007, p. 57–78.
9. Sedra M., „Afghanistan: It is Time for a Change in the Nation-Building Strategy“, *Foreign Policy in Focus*, November 15, 2002, p. 1–3.

-
10. Senlis Council, *Afghanistan Five Years Later – The Return of the Taliban*, http://www.senliscouncil.net/modules/publications/014_publication, 2007 09 21.
  11. Shanahan, J. and Nisbet, E., „The Communication of Anti-Americanism: Media Influence and Anti-American Sentiment“, Executive Summary, Report Presented to the United States Institute for Peace, May 2007.
  12. Sharp J. M., „The Broader Middle East and North Africa Initiative: An Overview“, CRS Report for Congress, Order Code RS22053, 2005 02 15, <http://italy.usembassy.gov/pdf/other/RS22053.pdf>, 2007 09 21.
  13. Skelton I. & Cooper J., „You’re Not from Around Here, Are You?“, *Joint Force Quarterly*, XXXVI, 2004, p. 12–16.

**Straipsniai periodikoje, agentūrų pranešimai,
radijo laidos, nuomonės**

Washington, W., „Once against nation-building, Bush now involved“, *Boston Globe*, March 2, 2004, http://www.boston.com/news/nation/articles/2004/03/02/once_against_nation_building_bush_now_involved/, 2007 09 21.